

12. Про внесення зміни до Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві : постанова Каб. Міністрів України від 20.01.2023 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2023-%D0%BF#Text>

13. Європейські стандарти безпеки праці: Уряд схвалив законопроекти, які відкривають нову главу в безпеці та здоров'ї працівників. URL: <https://dsp.gov.ua/ievropeiski-standarty-bezpeky-pratsi-uriad-skhvalyv-zakonoproekty-iaki-vidkryvaiut-novu-hlavu-v-bezpetsi-ta-zdorov-i-pratsivnykiv/>

УДК 340.132:342.565.2(477).001.36

DOI: 10.32751/2617-5967-2024-01-06

Щербина В.І.
*професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор*

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ

(на прикладі тлумачення положень статті 43 Конституції України)

Ключовими ідеями тлумачення права на працю, здійсненого у чинних рішеннях Конституційного Суду України, є такі: право на працю закладено у самій людській природі; право на працю є невідчужуваним правом кожної людини; право на працю є можливістю заробляти собі на життя, яке є не відчужуваним від самого права на життя; право на працю пов'язане зі свободою особи працювати чи не працювати, а якщо вона обирає працю, то зі свободою вибору роду діяльності чи занять; право на працю реалізується в умовах гарантування державою рівних можливостей у виявленні людиною своїх здібностей до праці, а не гарантування працевлаштування людини; право на працю може бути реалізоване через різні форми залучення людини до суспільно-корисної діяльності, які тим чи іншим чином урегульовані нормами різних галузей права України.

Акценти зроблені Конституційним Судом України на свободі праці, свободі вибору видів діяльності, невідчужуваності цього права людини, нівелюють іншу частину змісту цього права, яке міститься як у частині 2 статті 43 Конституції України, так й у декількох міжнародних актах. Кожна людина має право на захист від безробіття.

Конституційне право на працю – це складна за будовою цінність, його зміст складається з відносно самостійних конституційних цінностей вищого порядку та обумовлюються обраною формою реалізації конституційного права на працю (трудові відносини, державна служба, підприємницька діяльність тощо). Реальна реалізація конституційного права на працю ґрунтується на прийнятті забезпечувальних заходів з боку суб'єктів державно-владних повноважень, особливо держави.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці конституційні

положення в аспекті тлумачення права на працю означають наступне. По-перше, кореспонденцію прав і обов'язків громадянина і держави, а не просте проголошення конституційних прав громадян. По-друге, наявність зобов'язаної сторони у праві на працю – соціальної держави, для якої гарантованість виконання своїх соціальних обов'язків є сутністю її діяльності.

Ключові слова: соціально-економічні права, право на працю, ключові ідеї тлумачення права, право на захист від безробіття, забезпечувальні заходи, зобов'язана сторона у праві.

The following are the key ideas of the interpretation of the right to work implemented in the current decisions of the Constitutional Court of Ukraine: the right to work is embedded in human nature itself; the right to work is an inalienable right of every person; the right to work is an opportunity to earn a living, which is not alienable from the right to life itself; the right to work is related to a person's freedom to work or not to work, and if he chooses to work, then to the freedom to choose a type of activity or occupation; the right to work is realized under the conditions of the state guaranteeing equal opportunities for a person to demonstrate his abilities to work, and not guaranteeing a person's employment; the right to work can be realized through various forms of involvement of a person in socially useful activities, which in one way or another are regulated by the norms of various branches of Ukrainian law.

Emphasis made by the Constitutional Court of Ukraine on freedom of work, freedom of choice of activities, inalienability of this human right, nullifies the other part of the content of this right, which is contained both in Part 2 of Article 43 of the Constitution of Ukraine and in several international acts. Everyone has the right to unemployment protection.

The constitutional right to work is a structurally complex value, its content consists of relatively independent constitutional values of a higher order and are determined by the chosen form of implementation of the constitutional right to work (labor relations, public service, entrepreneurial activity, etc.). The real implementation of the constitutional right to work is based on the adoption of security measures by subjects of state power, especially the state.

Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. The state is responsible to the people for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. These constitutional provisions in terms of interpretation of the right to work mean the following. First, the correspondence between the rights and duties of a citizen and the state, and not a simple declaration of the constitutional rights of citizens. Secondly, the presence of an obligated party in the right to work - the social state, for which the guaranteed fulfillment of its social obligations is the essence of its activity.

Key words: socio-economic rights, the right to work, key ideas of legal interpretation, the right to protection against unemployment, protective measures, the obliged party in law.

Вступ. Термін «тлумачення права» можна розуміти і як процес мислення, спрямований на з'ясування змісту норм права, і як результат цього процесу мислення, котрий виражається в сукупності суджень, в яких відображається зміст норм, що є об'єктом тлумачення. Поділяємо думку Ю.М. Тодики, що результати тлумачення Конституції і законів України – це гостра не тільки юридична, а й політична проблема; вона зачіпає досить істотні економічні інтереси різних соціальних угруповань. Тому вона заслуговує на глибокий науковий аналіз [1, с. 52].

Протягом останніх років стає все більш поширеною доктрина «живої конституції». Так, зокрема, В.М. Кампо зазначає: «Суд має здійснити остаточний перехід до доктрини «живої конституції», яка гарантує більш високий рівень вирішення правових питань» [2].

На наш погляд, доктрина «живої конституції» передбачає й можливість нового розуміння положень Конституції з огляду на політичні, соціально-економічні та інші зміни, що відбуваються у суспільстві й державі.

Одним із елементів реалізації цієї доктрини є можливість перегляду рішень, прийнятих Конституційним Судом України. На практиці вже є такі приклади. Зокрема, такими можна вважати рішення органу конституційної юрисдикції, прийняті в 2008, 2011, 2012 рр. (справи про соціальні гарантії). Р.О. Максимович звертає увагу на те, що норма-гарантія є усталеною у своїй формі у вигляді текстуального нормативного припису, а підходи до тлумачення змісту (те, що включає в себе ця гарантія) перманентно змінюються. Наприклад, учений вказує на конституційне право на охорону здоров'я, медичну допомогу, зазначене в ст. 49 Конституції України. Воно є нормативно визначеним і не змінювалося з часу прийняття Конституції, але підходи до його тлумачення змінювалися. Такі рішення, на його думку, часто є політичними, економічно необхідними й можуть піддаватися перегляду Конституційним Судом України в силу постійних трансформацій суспільних відносин, зміни правосвідомості громадян, економічної ситуації в державі й у світі загалом [3, с. 114 – 115].

У цілому з таким баченням проблеми необхідно погодитися, оскільки прояви суспільного життя не можна вкласти у раз і назавжди встановлені рішення, навіть такої важливої інституції як Конституційний Суд України.

Літературний огляд. Серед вітчизняних та зарубіжних учених, які займалися дослідженням соціальної політики та її законодавчого врегулювання, варто виокремити: О.О. Шутаєву, В.В. Побірченко, Ю.О. Чалюк, Г.О. Спіцину, О.В. Тищенко, Дж.С. Мошера, Д.М. Трубека, П. Пірсона, Дж. Квіста та ін. Природа, сутність та зміст права на працю розкриваються в роботах Г.Ю. Вдовіна, Р.С. Веприцького, Г.А. Гаджієва, В.Л. Костюка, Н.С. Мокрицької, В.Ф. Пеньківського, О.В. Пушкіної, В.В. Хромея, А.М. Хурматуліної та інших учених.

Теоретична основа дослідження – наукові й навчальні праці видатних учених, як-от: Л.С. Таль, М.В. Баглай, І.С. Войтинський, Л.Я. Гінцбург, В.М. Догадов, Б. Н. Жарков, С.А. Іванов, І.Я. Кисельов, А.Є. Пашерстник, В.У. Єсенін та ін. Серед сучасних дослідників теорії права та теорії конституційного права необхідно відзначити праці С.П. Головатого, М.І. Козюбри, О.В. Петришина, О.В. Скрипнюка, Ю.М. Тодики та ін. Значний вплив на формування критичного порівняльно-правового підходу автора справили роботи Г. Вольмані, В. Каскеля, Г. Кельзена (Німеччина), Ф. Коллена, Р. Докуа, П.Г. Гутьєра (Франція) та інших учених.

Дослідницька методологія. У контексті пошуку актуальних підходів до праворозуміння сьогодні висувається насамперед вимоги щодо його чіткої спрямованості на вирішення практичних соціальних проблем та завдань, що не можливо без тісної взаємодії правознавства з іншими соціальними дисциплінами – філософськими, соціологічними, психологічними, етичними [4, с. 11]. М.І. Козюбра запропонував розширити загальну проблематику розуміння права, його ролі, значущості та можливостей шляхом виокремлення поряд із теоретичним (науковим) праворозумінням, яке складало пріоритетну тематику досліджень, таких специфічних його рівнів, як буденно-емпіричне та

професійне праворозуміння. Останні більш тісно пов'язані з певним досвідом сприйняття та застосування права, особливостями правового менталітету та відображають належність до певного культурно-історичного типу суспільства [5, с. 30-34].

Уявляється, що саме зміна акцентів у поглядах на праворозуміння дозволить поновому дослідити та з'ясувати зміст соціально-економічних прав з урахуванням нинішнього етапу розвитку держави і суспільства в Україні.

Дослідницькі результати. Метою цієї статті є виявлення нових складових змісту конституційного права на працю на основі останніх досягнень гуманітарних наук, зокрема правової, зміну, на цій основі, доктринального тлумачення соціально-економічних прав громадян України.

Обговорення дослідницьких результатів. С.П. Головатий звертає увагу на те, що Венеційська Комісія зробила істотне (і підтверджене українською практикою) застереження з тієї причини, що перелік прав у Конституції України є «настільки насиченим і настільки широким, що над таким захистом нависає ризик нездійсненності»; адже до різних і відмінних одне від одного категорій перелічених прав у тексті Конституції застосоване однотипне формулювання: «кожний має право...». Відповідно – це, на його думку, спричиняється до того, що стосовно багатьох із прав, передбачених у розділі II, суди виявляються неспроможними застосувати положення Конституції як норми прямої дії. Йдеться передовсім про таку категорію прав, що присутні у багатьох конституціях колишніх «соціалістичних країн» і фактично є таким собі залишком «соціалістичного минулого». Оця «соціалістична традиція» з минулого, на думку С.П. Головатого, швидше за все і стала істотною перешкодою для чіткого розмежування, з одного боку – прав, що можуть бути реалізовані безпосередньо на основі судового рішення, та, з другого – прав, які можуть бути реалізовані лише на основі ухвалених парламентом законів та в результаті діяльності виконавчої влади. Тому «соціалістична традиція» минулого застосовувати формулу «кожний має право...» за умов радикальної зміни політичного і суспільного ладу вже не може бути придатною для соціальних, економічних, культурних та екологічних прав [6, с. 18].

Однак не зрозуміло чому С.П. Головатий пов'язує наявність і дієвість конституційних прав людини і громадянина лише з можливістю їх судового захисту. Уявляється, що це дещо звужене розуміння законодавчого закріплення сучасного «пакету» конституційних прав у демократичній, соціальній і правовій державі.

Дослідження природи і змісту прав і свобод людини й громадянина було й до тепер залишається актуальним. З'ясувати природу соціально-економічних прав можливо лише після з'ясування сутності низки важливих, пов'язаних із ними, правових категорій.

С.П. Головатий цілком обґрунтовано розмежовує такі поняття як основоположні права людини, свободи людини, права громадянина.

По-перше, юридичною мовою – і формально-лінгвістично, і субстантивно-посутньо – загальне поняття «людські права» (human rights/droits de l'homme) охоплює все, що належить саме до цієї родової категорії: і «право особи» на що-небудь (у тому числі і «на свободу»), і «свободу особи» у тій чи іншій ділянці свого біо-соціального існування [6, с. 27].

По-друге, у загальноприйнятому правничому лексиконі – безвідносно його етноносія: чи це англійці, чи французи, чи українці – офіційно існує усталений термін «людські права і основоположні свободи» (human rights and fundamental freedoms/droits des

l'homme et libertes fondamentales) як цілісна юридична категорія, котра в літературі найчастіше вживається скорочено: як «людські права/права людини». Ця категорія не знає поділу на «основні» і «неосновні» права чи «основні» і «неосновні» свободи [6, с. 38].

По-третє, на що вказує вчений, історично перший національний акт нормативного характеру – Французька Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1789 р. (як про це зазначено у його вступній частині) – є «офіційною декларацією природніх, невідчужуваних та священних прав людини» [7]. У цьому документі чітко за допомогою юридичних формул було втілено конкретну філософську ідею – про «права людини» як ті «вимоги громадян», котрі (як записано у тексті Декларації) «можна було б завжди спрямувати на утвердження конституції та на благополуччя всіх» [7]. Наведена частина тексту Декларації міститься у преамбулі, з чого випливає провідна ідея усього документа – ідея вищості природніх прав стосовно будь-яких суспільних інститутів (включно з державою як головним похідним від суспільства інститутом) чи результатів їхньої діяльності [6, с. 44].

По-четверте, С.П. Головатий акцентує увагу на тому, що Конституційний Суд України не помітив за ст. 3 Конституції її фундаментального (основоположного, основотвірного) характеру для усієї справи системного тлумачення решти положень Конституції України, що прямо чи опосередковано стосуються інституту прав людини, його сутності та призначення [6, с. 53].

Тобто теорію «природніх прав людини» С.П. Головатий розглядає як наріжний камінь для тлумачення будь-яких положень Конституції України. Ніяк не принижуючи значення і ролі цієї політико-правової теорії, все ж необхідно зазначити, що частина вчених сповідують альтернативну, компромісну правову ідеологію, яка відрізняється від теорії природного права тим, що не відкидає значну роль держави і закону в теорії праворозуміння.

Ідеологія – це система консолідуючих ідей та поглядів, які оформлені у певну цілісну теоретичну концепцію, що виражає ідейно-ціннісні основи суспільного устрою, інтереси та цілі її носіїв, передбачає програми соціальної діяльності, реалізується у суспільне життя та претендує на реальне керівництво до дії [Див. детальн. 8].

У цьому сенсі слушною є думка О.В. Петришина про те, що за будь-яких умов природно-правова концепція покликана стати раціональною основою позитивного права, опікуватися розробкою засадничих понять, які мають складати концептуальний фундамент юридичної теорії, оскільки основоположні правові цінності так чи інакше є складовою змісту правових норм, а самі норми – сприйматися, як такі, що захищають соціальні цінності [4, с. 10].

З точки зору інтегративної (природно-позитивної) теорії, право бінарне соціальне явище, тобто має подвійну природу. Природа права являє собою складне, але необхідне переплетення двох компонентів: природного початку (природа особистості) й позитивного початку (політична природа). Третій ступінь – природно-позитивне право. Його початок слід пов'язувати зі зняттям класових, станових привілеїв, переваг, затвердженням юридичної рівності всіх людей перед законом, висуванням людини, її прав і свобод на ключові позиції в юридичній системі. Позитивна складова перетворюється на засіб забезпечення прав і свобод. У повному обсязі природно-позитивне право розкриває свій потенціал на сучасній стадії розвитку цивілізації [9, с. 148, 149].

Якщо говорити про права людини у сучасному світі, то важко спростувати твердження, що теорія «природного права» має західне походження. Однак це явище

наповнено деякими особливими цивілізаційними характеристиками, важливими для кожної правової системи. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [10] передбачає, що розвиток і захист прав людини є необхідним для досягнення більшої єдності між членами Ради Європи в процесі їх інтеграції. Для європейців важливо, щоб дотримання прав людини забезпечувало ідеали Просвітництва: свободу, справедливість і загальний мир, демократію і верховенство закону.

Американська модель прав людини зовсім не співпадає з європейською. Американська конвенція про права людини 1969 р. [11] акцентує увагу на: 1) бажанні утвердити систему особистої свободи і соціальної справедливості у цій півкулі в рамках демократичних інститутів і 2) визнанні більш широких норм у сфері економічних і соціальних прав.

Необхідно зазначити, що акценти у згаданих вище Конвенціях в одних моментах співпадають (свобода, справедливість), в інших – різняться (демократія, верховенство закону/пріоритет соціально-економічних прав). Уявляється, що ці акценти, у подальшому, суттєво впливають як власне на визначення змісту норм у конституціях держав, так і подальше їх тлумачення. Таку ситуацію можна спостерігати й в Україні, де невпинно точиться дискусія між прибічниками гарантування свободи і демократії, але без гарантування соціальних прав громадян, і прибічниками пріоритету гарантування соціально-економічних прав громадян з певними поступками для визначальної ролі держави у житті суспільства.

Для обґрунтованого визначення змісту соціально-економічних прав, і права на працю зокрема, перш за все, необхідно виявити їх місце серед конституційних прав.

Найпоказовішою зовнішньою ознакою такого розмежування є застосування у тексті Конституції відмінних термінів, що вказують на відмінність між суб'єктами, котрим належить (гарантується) те чи інше право (свобода). Щодо суб'єктів природніх прав людини і основоположних свобод (тобто стосовно того, що й становить власне поняття людських прав) – ужито терміни «кожен», «кожна людина», «особа», «усі», «ніхто». А стосовно суб'єктів «конституційних прав і свобод громадянина» – ужито терміни «громадянин», «кожний громадянин», «громадяни». Але, з другого боку, в окремих випадках конституцієтворець виявив непослідовність. Так, положення ст. 46 Конституції визначають, що «право на соціальний захист» та відповідні гарантії такого права – це те, що проголошене і гарантоване громадянам України, а не – «кожному», «кожній людині», «усім». А от у питанні «права на працю» виявилась плутанина: у ч. 1 ст. 43 Конституції йдеться про те, що «право на працю» належить кожному (за що свого часу Венеційська Комісія справедливо критикувала цю формулу [12]), а у ч. 2 цієї статті йдеться про здійснення цього права («права на працю») лише громадянами України; у ч. 4 цієї статті йдеться знову про право кожного на «належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом»; а у ч. 6 – йдеться про те, що громадянам України «гарантується захист від незаконного звільнення». У зв'язку з цим виникає питання принципового значення: чи мав Суд підстави, аби застосовувати ст. 21 Конституції як методологічну основу для вирішення юридичних справ з тих питань, що є поза межами доктрини природнього права? Адже ні право на працю, ні право на соціальний захист не належать до категорії природніх прав людини. Тому від повідь на це запитання має бути негативною [6, с. 56 – 57].

Аналіз природи конституційних прав на працю та права на соціальний захист, проведений С.П. Головатим, дає підстави стверджувати, що ці конституційні права – це частина самостійного виду конституційних прав громадян України – соціально-економічних прав.

Щодо неточностей у формулюваннях права на працю, то С.П. Головатий обґрунтовано вказує на те, що на національному органі конституційної юрисдикції лежить головна відповідальність за те, що він і досі не виправив тієї методологічної помилки, якої допустився вітчизняний конституцієтворець, коли у ч. 1 ст. 43 Конституції він відніс «право на працю» до категорії прав, що належать «кожному», а у ч. 2 цієї ж статті – можливість здійснення цього права передбачена лише для громадян України [6, с. 55]. Поділяємо думку вченого, що ні «право на працю» (ст. 43 Конституції), ні «право на соціальний захист» (ст. 46 Конституції), ні «право на житло» (ст. 47 Конституції) не є тими правами, що належать до категорії природних прав людини.

Природа права на працю, як й інших соціально-економічних прав громадян, викликає дуже багато дискусій і суперечливих тлумачень.

Л.Р. Наливайко вважає, що економічні права та свободи людини і громадянина – це самостійний вид прав та свобод у загальній системі конституційних прав та свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і спосіб, передбачених Конституцією та законами України. На її думку, за об'єктною ознакою слід виділяти таке соціальне право та свободу людини і громадянина як право на працю [13, с. 282].

У Науково-практичному коментарі Конституції України зазначається, що соціальні права: «право на працю», «право на освіту», «право на соціальне забезпечення» неможливо реалізувати, якщо державою не встановлено відповідної юридичної процедури. У той же час «свободи людини» можуть здійснюватись і без такого втручання держави («свобода слова», «свобода совісті» та «свобода вибору місця проживання») [14, с. 21].

Питання про те, який перелік прав у сфері праці може бути чи повинен бути закріплений у конституції, має не тільки теоретичне, але й практичне значення. В теорії конституційного права виокремлюють конституційні (основні) права громадян і галузеві (поточні, похідні) права громадян [15, с. 86]. Практика виходить із того, що конституційні права повинні бути закріплені в Конституції, а галузеві – відповідно, у будь-яких інших нормативно-правових актах.

Право на працю, його сутність, зміст та гарантованість – предмет тривалої наукової дискусії серед вітчизняних та зарубіжних учених. Поділяємо думку вчених про те, що в умовах ринкової економіки право на працю не може мати юридичного механізму реалізації, якщо його розуміти у тому значенні, в якому воно закріплювалося у соціалістичних конституціях: як право на отримання гарантованої роботи з оплатою праці за її кількістю і якістю (ч. 1 ст. 118 Конституції СРСР 1936 р., ч. 1 ст. 40 Конституції СРСР 1977 р.). Л.Р. Наливайко не безпідставно вважає, що при закріпленні цього права потрібно знайти оптимальне формулювання, яке б, з одного боку, задовольняло соціальні очікування, однак з іншого – не допустило подання до суду позовів до держави з вимогою надати робоче місце на підставі конституційної норми. Наприклад, у Конституції Італії право на працю записане не в частині I «Права та обов'язки громадян», а у вступній частині «Основні принципи», де містяться норми-принципи та норми-цілі [13, с. 282 – 283].

Частина 1 ст. 43 Конституції України [16] передбачає, що Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституційний Суд України розкриваючи зміст права на працю звертався як до інших положень ст. 43 Конституції, так й до інших положень Основного Закону.

Зокрема, у Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/1998 [17] Суд вперше розкрив зміст конституційного права на працю. Згідно до абз. 3 п. 4 мотивувальної частини цього Рішення, «зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції України). Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Однак це конституційне право громадянина не може пов'язуватись лише з певною формою трудового договору, який укладається громадянином відповідно до його волевиявлення».

Однак вже у Рішенні від 29 січня 2008 р. № 2 -рп/2008 [18] Конституційний Суд України спробував більш ширше розкрити зміст права на працю і вказав на низку ключових положень, необхідних для тлумачення цього права:

«6.1. В аспекті конституційного подання пріоритет природних прав людини слід розглядати як один із засадничих принципів Конституції України, відповідно до якого Верховна Рада України, як орган законодавчої влади, має приймати правові акти, додержуючись такого підходу.

6.1.1. У міжнародному праві вироблено систему прав людини як визначальних засад правового статусу фізичної особи. Наразі цю систему складають: Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Енцикліка прав людини (*Pax in terris*) 1963 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року тощо. Сукупність прав, зазначених у названих документах, дістала відображення у Конституції України 1996 року. За змістом вказаних документів природні права є винятковими, невід'ємними від людини, невідчужуваними і непорушними будь-ким, зокрема державою.

Право заробляти собі на життя є невід'ємним від права на саме життя, оскільки останнє є реальним лише тоді, коли матеріально забезпечене. Право на працю закладено у самій людській природі. Його має кожна людина, воно є невідчужуваним, тому самій особі належить виключне право розпоряджатися своїми здібностями до праці.

Визначене статтею 43 Конституції України право на працю Конституційний Суд України розглядає як природну потребу людини своїми фізичними і розумовими здібностями забезпечувати своє життя. Це право передбачає як можливість самостійно займатися трудовою діяльністю (індивідуально-трудова діяльність, фермерство тощо), так і можливість працювати за трудовим договором чи контрактом. Такої правової позиції, зокрема щодо права на працю, яке є невідчужуваним, Конституційний Суд України дотримувався і у своїх попередніх рішеннях (підпункт 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004; підпункт 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007).»

Підпункт 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 7 липня 2004 р. № 14-рп/2004 [19] передбачає:

«4.1. Згідно зі статтею 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (частина перша); держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності (частина друга).

Свобода праці передбачає можливість особи займатися чи не займатися працею, а якщо займатися, то вільно її обирати, забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові відносини для реалізації своїх здібностей. За своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації.

Реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладення ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, яка передбачається структурою і штатним розписом підприємства, установи чи організації.

Конституційний принцип рівності не виключає можливості законодавця при регулюванні трудових відносин встановлювати певні відмінності у правовому статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, у тому числі вводити особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності.

Так, з урахуванням особливого (специфічного) характеру діяльності законодавством України встановлено певні відмінності, зокрема граничні вікові обмеження на зайняття посад, щодо державних службовців (працівників правоохоронних органів), військовослужбовців, працівників, які перебувають на службі в органах місцевого самоврядування, тощо.

Конституційний Суд України у Рішенні від 18 квітня 2000 року № 5 -рп/2000 (справа про віковий ценз) зазначив, що Конституція України встановлює відповідні кваліфікаційні вимоги до претендентів на певні державні посади; нерідко такі вимоги до окремих категорій державних службовців встановлюються відповідними законами України (пункт 2 мотивувальної частини).

Однак мета встановлення певних відмінностей (вимог) у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі відмінності (вимоги), що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. У противному разі встановлення обмежень на зайняття посади означало б дискримінацію.

Наведене тлумачення положень статті 43 Конституції України відповідає міжнародно-правовим актам. Так, згідно з Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права 1966 року держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві (стаття 4).»

Підпункт 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 р. № 8 -рп/2007 [20] передбачає таке:

«3.1. Відповідно до частин першої, другої статті 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності.

Конституційне право громадян на працю означає можливість кожного заробляти собі на життя працею, вільно вибирати професію чи спеціальність відповідно до своїх здібностей і бажань, реалізовувати свої бажання щодо зайняття працею за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності або самостійно забезпечувати себе роботою.

Конституційний Суд України у Рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) сформулював правову позицію стосовно того, що за своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації. Реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладання трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою (абзаци другий, третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

Виходячи із зазначеної позиції можна стверджувати, що право на працю означає не гарантування державою працевлаштування кожній особі, а забезпечення саме рівних можливостей для реалізації цього права.

Державна служба та служба в органах місцевого самоврядування є одним з видів трудової діяльності громадян.»

Отже, ключовими ідеями, у наведених вище тлумаченнях права на працю, здійснених Конституційним Судом України, є такі:

- 1) право на працю закладено у самій людській природі;
- 2) право на працю є невідчужуваним правом кожної людини;
- 3) право на працю є можливістю заробляти собі на життя, і це право є не від'ємним від самого права на життя;
- 4) право на працю пов'язане зі свободою особи працювати чи не працювати, а якщо вона обирає працю, то зі свободою вибору роду діяльності чи занять;
- 5) право на працю реалізується в умовах гарантування державою рівних можливостей у виявленні людиною своїх здібностей до праці, а не гарантування працевлаштування людини;
- б) право на працю може бути реалізоване через різні форми залучення людини до суспільно-корисної діяльності, які тим чи іншим чином урегульовані нормами різних галузей права України.

Отже працю в сучасному суспільстві розглядають як соціокультурну і моральну цінність. Погляд на працю як благо, без якого втрачають сенс інші цінності, підвищує її значущість в аксіологічній ієрархії. Крім того, визначення її як можливості для себе і своїх близьких забезпечувати засоби для існування, ставить працю та її похідні на один рівень із такою цінністю як людське життя. Цю наукову позицію й закріпив Конституційний Суд України у рішеннях, які були наведені вище.

Таким чином, праця як соціокультурна і моральна цінність, що однаковою мірою має значення для суспільства, колективу і особи, виступає об'єктом нормативного закріплення в джерелах міжнародного і національного права у вигляді системи правових цінностей,

частина яких (свобода праці, заборона примусової праці, право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці та ін.) належать до найвищих конституційних цінностей, які визначають систему галузевого правового регулювання тих суспільних відносин, на впорядкування яких вони направлені.

Глибинна сутність конституційних цінностей полягає в упорядкуванні ідей, засад, закономірностей, у встановленні та збереженні гармонічних та домірних явищ, процесів, понять, категорій. Саме конституційні цінності допомагають виділити в трудовому праві інваріанти, своєрідні точки опори, зашифровані в генетичному коді трудового права, сакральна сутність якого полягає в його соціальній спрямованості, основоположною, відправною точкою якої є пріоритет прав та законних інтересів працівника [21, с. 32].

Праця та її похідні (свобода праці, право на працю тощо), будучи фундаментальною та універсальною цінністю, стали об'єктом не тільки конституційного, але й міжнародно-правового регулювання, що в чергове підкреслює важливість явища, яке набуло правової форми.

Так, ст. 23 Загальної декларації прав людини 1948 р. [22] передбачає право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Частина 1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [23] вказує на те, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Згідно з п. 1 Частини I Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. [24], Сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися такі права та принципи: «Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає». У п. 4 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників [25] зазначається, що кожна особа вільна обирати і працювати за спеціальністю відповідно до регламентів, що регулюють кожний вид діяльності.

Саме таке бачення права на працю реалізовано в актах тлумачення Конституційного Суду України, яке ґрунтується на принципі верховенства права, пріоритеті норм міжнародного права над національними в царині закріплення й утвердження основних прав і свобод людини.

Однак, акценти зроблені Конституційним Судом України на свободі праці, свободі вибору видів діяльності, невідчужуваності цього права людини, «затьмарили» іншу частину змісту цього права, яке міститься як у ч. 2 ст. 43 Конституції України, так й у декількох міжнародних актах. На наш погляд, подібний підхід звужує зміст права на працю, яке первинно було закріплено у Загальній декларації прав людини 1948 р.

У цьому аспекті постає питання про тлумачення прав і свобод, які закріплені в міжнародно-правових актах, але не відображені в Конституції України, або ж про ті права, які закріплені й у Конституції, й міжнародно-правових актах, але викладені по-різному або ж тлумачаться по-різному.

У теорії можливість і межі такого тлумачення оцінюються по-різному. Тут також йдеться про тлумачення Конституції, тільки не тих статей, що безпосередньо присвячені конкретним правам і свободам, а, так би мовити, «методологічної» ст. 22 Конституції України, частина 1 якої передбачає, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені

цією Конституцією, не є вичерпними». З цієї статті випливає принциповий висновок: каталог прав і свобод, викладений у Конституції, не є єдино можливим. Існує й інший каталог, більш повний, за рахунок якого може бути розширено та доповнено конституційний. Його джерелами можуть бути як міжнародно-правові акти та міжнародно-правові звичаї про права людини, у яких сформульовані ті права, що не відображені в Конституції, так і внутрішні нормативно-правові акти України, що закріплюють такі права людини, про які Конституція не згадує взагалі. При цьому виникає проблема колізії між ч. 2 ст. 9 і ч. 1 ст. 22 Конституції України. Частина 2 ст. 9 Конституції містить загальну норму: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». Норма ч. 1 ст. 22, поза сумнівом, є частковою щодо ст. 9 і стосується виключно прав і свобод людини. Причому в ч. 1 ст. 22 Конституції мова взагалі не йде про можливість дії в Україні норм про права та свободи людини, що суперечать Конституції. Конституція просто констатує, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними». Іншими словами, Конституція презюмує можливість рецепції договірних міжнародно-правових норм про права людини. Це повною мірою відповідає ідеї природності та невід'ємності таких прав. Якщо ж у процесі користування індивідом правами, котрі не закріплені в Конституції, але випливають з міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з'ясовується, що ці права суперечать Конституції, то остаточно це може встановити лише Конституційний Суд України [26, с. 75, 76]. На цю ж обставину звертає увагу Пленум Верховного Суду України в Постанові від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [27]: «Міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України».

Так, ч. 2 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права дещо розширює розуміння змісту права на працю, оскільки вказує на те, що заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини.

У ст. 1 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. акценти вже чітко зміщено не стільки на свободу праці, скільки на гарантії реалізації права на працю. Стаття 1 Хартії, яка називається «Право на працю», передбачає, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на працю Сторони зобов'язуються:

1. визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості;

2. ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає;

3. створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників або забезпечувати їхнє функціонування;

4. забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм.

Опосередкованим підтвердженням вірності «розширеного» тлумачення права на працю слугують Зауваження загального порядку № 18 (2006), прийняті Комітетом з прав людини. Так, у ньому зазначається, що в ст. 6 Міжнародного пакту про економічні,

соціальні і культурні права право на працю проголошується в загальному плані, тоді як індивідуальний аспект права на працю детально розкривається у ст. 7, а колективний – у ст. 8 цього міжнародного документа [28].

Ще один важливий висновок, якого можна дійти аналізуючи міжнародно-правові акти, це те, що Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. розглядають право на працю у контексті взаємовідносин особи і держави, тоді як у положеннях конвенцій Міжнародної організації праці – право на працю розглядається в рамках трудових правовідносин.

У рішеннях Конституційного Суду України, наведених вище, говориться про різні форми реалізації права на працю. Оскільки право на працю включає в себе як власне найману працю, так і працю самостійну (підприємницьку, творчу, самодіяльну тощо), то Конституція України закладає основи для гарантування реалізації права на працю, створюючи необхідні економічні, соціальні, політичні умови для реалізації права на працю у формі підприємницької діяльності, укладення трудового договору, створення виробничих кооперативів тощо [29, с. 389].

Уявляється, що конституційні права можуть бути реалізовані різноманітними способами, вибір яких обумовлює закріплення за громадянином відповідного правового статусу. Конституційне право на працю може бути реалізоване громадянином у різних формах, у тому числі шляхом вступу на державну службу, укладання трудового договору та вступу в трудові правовідносини, самостійної економічної діяльності, набуття статусу адвоката тощо. У зв'язку з цим поділяємо точку зору науковців, про необхідність розглядати право на вільне використання своїх здібностей і майна для підприємницької та іншої не забороненої законом економічної діяльності як форми реалізації права на працю. Таким чином, можна стверджувати, що права у сфері праці, закріплені у ст. 1, 3, 8, 13, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 54 Конституції України, в різних варіаціях складають зміст конституційного права на працю, який, в свою чергу, обумовлюється правовою формою його реалізації.

Отже право на працю можна розглядати у контексті єдності аксіологічного та формально-юридичного підходів, яке виступає як забезпечені державою можливості реалізації цінностей вищого порядку у сфері праці за допомогою визначених правових інструментів та інститутів.

Розглядаючи право на працю, як конституційну цінність, необхідно виокремлювати такі його особливості:

1) конституційне право на працю є вищою цінністю, яка є похідною від вищого блага – праці;

2) конституційне право на працю – це складна за будовою цінність, його зміст складається з відносно самостійних конституційних цінностей вищого порядку та обумовлюються обраною формою реалізації конституційного права на працю (трудова відносина, державна служба, підприємницька діяльність тощо);

3) реалізація конституційного права на працю ґрунтується на прийнятті забезпечувальних заходів з боку суб'єктів державно-владних повноважень, особливо держави.

Саме останній аспект фактично не фігурує у рішеннях Конституційного Суду України щодо тлумачення права на працю.

Пункт 52 Зауважень загального порядку № 18 (2006) передбачає, що обов'язок із забезпечення права на працю покладено не тільки на державу, але й на інших суб'єктів права: «усі члени суспільства – окремі особи, місцеві громади, професійні спілки, організації громадянського суспільства – несуть свою частину відповідальності за здійснення права на працю. І хоча приватні підприємства – і національні, і транснаціональні – не пов'язані положеннями Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, вони покликані відігравати особливу роль у створенні нових робочих місць, у проведенні адекватної політики у сфері працевлаштування та в забезпеченні недискримінаційного доступу до праці.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Конституції України у підвалини українського конституційного ладу закладено такі принципи:

1) права і свободи людини (та їх гарантії) – це те, що становить зміст і спрямованість діяльності держави;

2) держава відповідає за свою діяльність перед людиною;

3) головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Загалом же цим трьома принципами у нашому національному юридичному порядку відведено роль основи, яка:

1) легітимізує саму державу;

2) вказує на саме призначення держави;

3) визначає головний обов'язок держави [6, с. 64].

Україна проголошена соціальною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Держава – для людини, а не навпаки. Саме такий зміст закладений в основу конституційних норм, які визначають загальнодержавну політику в соціальній сфері, забезпечують соціальну спрямованість економіки [13, с. 397]. Уявляється, що саме через ознаки соціальної держави, її основні соціальні функції, можна вірно витлумачити зміст права на працю у сучасному розумінні.

Ознаки соціальної держави – предмет постійних дискусій учених різних галузей науки: соціології, правознавства, політології та економіки. Нині сформульовано ключові з них:

1. Соціальна держава – це організаційна форма діяльності суспільства високо-розвинутих індустріальних країн, які мають розвинуту й міцну політичну систему, що здатна забезпечити гідне життя і соціально-правовий захист своїх громадян.

2. Соціальною держава стає лише тоді, коли проблема відтворення людини, як суб'єкта суспільних відносин, є пріоритетним завданням держави та її інститутів, створена й діє нормативна база для захисту соціальних потреб особи, а у вирішенні соціальних проблем задіяна вся політико-економічна система суспільства.

3. Держава, будучи соціальною, не просто здійснює діяльність стосовно своїх громадян, допомагаючи реалізувати їм свої соціальні права і потреби, а здійснює її в силу необхідності прийнятих на себе обов'язків, встановлених законодавчо (конституційно).

4. Соціальні зобов'язання такої держави мають соціально-правову міру відповідальності політичної влади.

5. Соціальна держава – це держава активної соціальної політики, направленої на забезпечення прав людини, працевлаштування населення, захисту прав працівників, створення системи охорони здоров'я і соціального страхування, підтримку

малозабезпечених, сім'ї і материнства, досягнення високого рівня добробуту всіх верств населення [Див. детальн.: 30, 31, 32, 33].

І.В. Яковюк наводить правові ознаки соціальної держави:

1) соціальна держава є закономірним продуктом еволюції громадянського суспільства у напрямку громадянського суспільства соціальної демократії;

2) вона завжди є якісною характеристикою правової держави;

3) проголошення держави соціальною виступає важливою конституційною гарантією забезпечення і захисту соціальних прав людини;

4) оскільки як мета діяльності, так і сама діяльність (соціальна політика) цієї держави визначаються правовими рішеннями, то її функціонування передбачає наявність розвинутого соціального законодавства;

5) соціальна держава служить забезпеченню громадянського миру і злагоди у суспільстві;

б) утвердження соціальної державності сприяє трансформації ринкової економіки у соціальне ринкове служіння власності, як інтересам власника, так і суспільства [34, с. 26 – 27].

Отже, соціальна держава – це певна форма організації суспільного устрою, метою якого стає людина як особистість, високо розвинуті соціально-економічні і політичні відносини, що забезпечує правову гарантію прав і свобод громадян та вдосконалення державного будівництва. Соціальна держава виступає гарантом вільного розвитку людини, реалізації нею свого потенціалу та підтримки людини у складних ситуаціях.

В Україні принцип пов'язаності держави з правами людини закріплено в ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

На наш погляд, ці конституційні положення в аспекті тлумачення права на працю означають наступне. По-перше, кореспонденцію прав і обов'язків громадянина і держави, а не пусте декларування конституційних прав громадян. По-друге, наявність зобов'язаної сторони у праві на працю – соціальної держави, для якої гарантованість виконання своїх соціальних обов'язків є сутністю її діяльності.

Гарантованість прав, у тому числі й конституційних, – нагальна науково-практична правова проблема. Так, О.В. Скрипнюк визначає гарантії прав і свобод як систему встановлених Конституцією і законами засобів і юридичних механізмів забезпечення реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини і громадянина [35, с. 233]. Юридичні гарантії, на думку Т.М. Заворотченко, можна охарактеризувати через три такі основні аспекти: 1) за своєю сутністю гарантії – це умови, які держава зобов'язана створити для реалізації прав і свобод своїм громадянам; 2) за своїм змістом гарантії – це система заходів, направлених на реалізацію прав і свобод людини і громадянина; 3) за своєю формою гарантії – це передбачені законодавством нормативно-правові та організаційно-правові форми реалізації прав і свобод людини і громадянина [36, с. 31]. О.В. Пушкіна вважає, що механізм забезпечення прав людини, являє собою «динамічний взаємозв'язок правових норм і інститутів, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини у їх взаємодії, що встановлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади в частині сприяння

реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, визначених конституцією, законами та імплементаваними в систему національного законодавства нормами міжнародного права», що складається з двох окремих, але взаємопов'язаних елементів: нормативно-правових та організаційно-правових гарантій їх забезпечення [37, с. 8].

Таким чином ключовою ознакою юридичних гарантій прав, у тому числі й соціально-економічних, виступає те, що це система засобів і механізмів, які нормативно передбачені та реально організаційно забезпечені відповідними суб'єктами діяльності. Частково така наукова позиція вже знайшла своє закріплення й у низці рішень Конституційного Суду України.

Абзаци перший, другий і третій п. 2.1. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 [38] передбачають, що «Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві».

Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї.

Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень. Відповідно до Основного Закону України «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48), «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (ч. 3 ст. 46). Положення цих статей Основного Закону України конкретизують конституційне визначення України як соціальної держави, що передбачає участь суспільства в утриманні тих осіб, які через непрацездатність або з інших незалежних від них причин не мають достатніх засобів для існування».

Абзац сьомий п. 2.2. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 передбачає, що «відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в Рішенні від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011, передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України є найважливішою функцією держави».

У наведених судженнях Конституційного Суду України важливе вірне розуміння смислу «соціальна» відносно до характеристики держави, як інституту, адже держава, перш за все, – це механізм для здійснення владних функцій і повноважень певними, визначеними Конституцією і законами України, суб'єктами.

За абз. першим п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012, «згідно з ч. 1 ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, з яким кореспондується обов'язок держави щодо його

забезпечення. Реалізація цього обов'язку здійснюється органами державної влади відповідно до їх повноважень».

Абзац 6 п. 3 мотивувальної частини цього Рішення передбачає, що «у Рішенні від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011 Конституційний Суд України також вказав на те, що невід'ємною складовою правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення є визначення правового механізму та державних органів, на які покладається обов'язок виконання соціальної політики держави у цій сфері».

Абзац 7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 передбачає, що «Конституційний Суд України виходить з того, що надання Верховною Радою України права Кабінету Міністрів України встановлювати у випадках, передбачених законом, порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, пов'язується з його функціями, визначеними в пунктах 2, 3 ст. 116 Конституції України. Отже, Кабінет Міністрів України регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України».

Однак у Рішенні Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021 [39] «Суд визнав такою, що не відповідає приписам статей 3, 8, 16, 22, 50 Конституції України (є неконституційною), ч. 3 ст. 54 Закону № 796-ХІІ у редакції Закону № 76-VIII щодо уповноваження Верховною Радою України Кабінету Міністрів України визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи».

В абзаці 8 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 зазначається, що «в аспекті конституційного подання положення ч. 2 ст. 96, пунктів 2, 3, 6 ст. 116 Конституції України треба розуміти так, що повноваження Кабінету Міністрів України щодо розробки проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання відповідного закону пов'язані з його функціями, в тому числі щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та в інших сферах. Кабінет Міністрів України регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України».

Соціальна політика – це діяльність органів держави та представників громадянського суспільства стосовно забезпечення суспільного добробуту, задоволення матеріальних, соціальних, інтелектуальних потреб людей, гарантування громадянської стабільності. Вона охоплює цілу низку напрямків життєдіяльності людей, що впорядковуються системою засобів і заходів, компетенцій щодо її здійснення, і стосується, зокрема: репродукування населення, освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального сектору, сфери мистецтв, ринку праці та зайнятості, соціального захисту, підтримки сім'ї і материнства, соціального партнерства, охорони праці, соціального страхування, пенсійного забезпечення.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Це положення ч. 2 ст. 43 Конституції України – невід'ємна складова

тлумачення права на працю, бо право на працю і гарантованість сприяння зайнятості – це нерозривні положення ст. 43 Конституції України.

Виходячи з характеристики України як соціальної держави і ролі кожного державного органу, особливо органів служби зайнятості, в забезпеченні зайнятості, й повинне тлумачитися право на працю. Ці конституційні положеннями є продовження положень, закріплених у Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р. У Хартії йдеться не про закріплення права на працю, а про обов'язки підтримувати якомога більший і стабільний рівень зайнятості. Варто наголосити, що у ст. 1 – 6 Хартії закріплені виключно обов'язки держави. Вказані положення дозволяють включити до складу конституційного права на працю такі можливості, як вимагати від держави створення і розвитку для всіх працівників безоплатних служб із працевлаштування, забезпечення чи сприяння розвитку відповідної професійної орієнтації, професійної підготовки і перепідготовки тощо.

Підстави для таких висновків містить Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [40], оскільки відповідно до ст. 1 Закону, Україна бере на себе зобов'язання вважати частину I Хартії декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнутиме всіма відповідними засобами, як зазначено у вступному пункті частини I Хартії. Відповідно ж до ст. 2 цього Закону, Україна бере на себе зобов'язання вважати обов'язковими для України такі статті та пункти частини II Хартії: пункти 1, 2, 3, 4 статті 1.

Пункт 1 ст. 1 Хартії ключовий для тлумачення змісту права на працю, оскільки передбачає необхідність визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості.

Реалізація права на працю залежить від наявності попиту, і воно також практично не може бути захищеним у судовому порядку [13, с. 283]. Дійсно, це важлива аксіома, яку необхідно враховувати, для вірного тлумачення права на працю. Однак гарантованість права – це не тільки можливість його судового захисту. Тому другою важливою аксіомою виступає нерозривність права на працю й гарантування повної зайнятості, на яку вказують як Конституція України, так і міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною.

Вчені і політики вказують на різні шляхи вирішення цієї складної економіко-правової проблеми. Одні вважають, що стрімкий розвиток технологічного процесу принципово впливає на ринок праці, і актуальним буде питання майбутнього працевлаштування. Зайнятість стає гнучкою, а не постійно триваючою. Суб'єкти ринку праці автоматично можуть ставати бізнес-партнерами, а межі між працівником і підприємцем-партнером стають дедалі умовнішими [41, с. 32]. Однак, це ідеальна модель, коли суб'єкти ринку праці вирішують свої проблеми самостійно, опираючись виключно на свої власні сили й можливості, та де держава є стороннім спостерігачем вирішення соціально-економічних проблем.

Інші бачать вирішення цієї проблеми у «дерегуляції, з розвитком малого і середнього бізнесу» [42]. Цей рецепт гарантування права на працю пропонує МВФ і прихильники його теорій із «оздоровлення економіки».

Деякі країни обрали інший шлях і досягли успіху, наприклад, Республіка Корея, Сінгапур, Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія. Так, на початку 70-их в Південній Кореї був прийнятий план Heavy-Chemical Industry Drive (HCI). У цьому плані акцент було зроблено на розвиток 5 ключових галузей промисловості: сталеваріння, нафтохімія,

автомобілебудування, суднобудування, виробництво електроніки та промислового обладнання [43]. Це локомотиви розвитку економіки, основні «постачальники» робочих місць для громадян цієї країни та гарантування реального права на працю.

Говорячи ж про обов'язки держави щодо обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості не можна не говорити про правові основи реальності їх виконання. Головними об'єктивними чинниками, що спричиняють необхідність державного регулювання господарського життя, яке є необхідною економічною основою життєдіяльності суспільства і держави, є виконання державою соціальних функцій – забезпечення умов для нормальної життєдіяльності суспільства, в тому числі – у сфері економіки (відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки). Таким чином держава виконуючи функцію організації господарського життя суспільства [44, с. 26 – 27], вона ж одночасно й сприяє розбудові економічної бази функціонування її як соціальної, гарантує реалізацію своєї соціальної функції.

Стаття 9 Господарського кодексу України [45] передбачає форми реалізації державою економічної політики. Згідно з ч. 4 цієї статті, правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах. Базовим у цій системі, після Конституції України, слід вважати Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [46]. Його Преамбула вказує, що цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави.

На наш погляд, нині відбулося розбалансування правових основ формування і реалізації як економічної, так і соціальної державної політики, зокрема, й у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття, управління трудовою міграцією.

В розрізі аналізу положень абзацу 8 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012, перш за все, необхідно чітко з'ясувати місце і роль кожного суб'єкта формування і реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції, їх правові (конституційні й законні) основи.

Верховна Рада України в законі визначає основні засади внутрішньої політики у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття (п. 5 ст. 85 Конституції України), затверджує загальнодержавну програму соціального розвитку України, включно з питаннями зайнятості населення та соціального захисту від безробіття (п. 6 ст. 85 Конституції). Виключно законами України визначаються основи соціального захисту, засади регулювання праці і зайнятості (п. 6 ст. 92 Конституції), організація і діяльність органів виконавчої влади (п. 12 ст. 92 Конституції).

Кабінет Міністрів України відповідно до його функцій:

1) забезпечує здійснення внутрішньої політики у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття, виконання Конституції і законів України у цій частині (п. 1 ст. 116 Конституції);

2) розробляє і здійснює загальнодержавну програму соціального розвитку України, включно з питаннями зайнятості населення та соціального захисту від безробіття (п. 3, 4 ст. 116 Конституції).

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [47], Кабінет Міністрів України забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку. А згідно з абз. 22 цей державний орган забезпечує здійснення державної політики у сферах трудових відносин, зайнятості населення, трудової міграції, оплати та охорони праці, розроблення та виконання відповідних державних програм, вирішує питання професійної орієнтації, підготовки та перепідготовки кадрів, регулює міграційні процеси, забезпечує виконання положень Генеральної угоди у межах взятих на себе зобов'язань.

3) визначає міністерство, відповідальне за здійснення державної політики у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття (п. 9 ст. 116 Конституції);

4) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, які беруть участь у здійсненні державної політики у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття (п. 9 ст. 116 Конституції, ч. 1 ст. 21 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»).

Відповідно до абз. третього п. 1 Положення про Міністерство економіки України [48], Міністерство економіки України (Мінекономіки) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці, зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин, соціального діалогу. Ці повноваження міністерства ґрунтуються на положеннях п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [49], який передбачає серед завдань міністерства інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики у певній сфері.

Безпосереднє здійснення державної політики у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття – це функція Державної служби зайнятості. Відповідно до п. 1 Положення про Державну службу зайнятості [50], Державна служба зайнятості є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством економіки України. Підпункт 1 п. 1 Розділу II Положення передбачає, що реалізація державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту від безробіття є основним завданням Служби.

Державна служба зайнятості – це національна система державних установ, що забезпечують найкращу можливу організацію ринку зайнятості (ч. 2 ст. 1 Конвенції МОП № 88 про організацію служби зайнятості 1948 р. [51], ч. 2 ст. 43 Конституції). Державна служба зайнятості безпосередньо чи у співробітництві з іншими заінтересованими громадськими та приватними установами, реалізує заходи у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття, виконує загальнодержавну програму соціального розвитку України у цій частині (розділ IV Закону України «Про зайнятість населення» [52]). Фінансове забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, реалізації загальнодержавної програми соціального розвитку України з питань зайнятості населення

та соціального захисту від безробіття, інших необхідних заходів організації ринку зайнятості, соціального захисту безробітних, покладається на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (ч. 1 ст. 1 Конвенції МОП № 88 про організацію служби зайнятості 1948 р., ч. 2 ст. 43, ч. 1 і 2 ст. 46 Конституції, ст. 20 Закону України "Про зайнятість населення").

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування на відповідній території забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади, загальнодержавних і регіональних програм соціально-економічного розвитку включно з питаннями забезпечення зайнятості населення, соціального захисту від безробіття (п. 1 і 3 ст. 119, 143 Конституції України).

Висновки і напрямки для майбутніх досліджень. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

1. Ключовими ідеями тлумачення права на працю, здійсненого у чинних рішеннях Конституційного Суду України, є такі:

1) право на працю закладено у самій людській природі;
2) право на працю є невідчужуваним правом кожної людини;
3) право на працю є можливістю заробляти собі на життя, яке є не відчужуваним від самого права на життя;

4) право на працю пов'язане зі свободою особи працювати чи не працювати, а якщо вона обирає працю, то зі свободою вибору роду діяльності чи занять;

5) право на працю реалізується в умовах гарантування державою рівних можливостей у виявленні людиною своїх здібностей до праці, а не гарантування працевлаштування людини;

6) право на працю може бути реалізоване через різні форми залучення людини до суспільно-корисної діяльності, які тим чи іншим чином урегульовані нормами різних галузей права України.

2. Акценти зроблені Конституційним Судом України на свободі праці, свободі вибору видів діяльності, невідчужуваності цього права людини, нівелюють іншу частину змісту цього права, яке міститься як у ч. 2 ст. 43 Конституції України, так й у декількох міжнародних актах. Зокрема, подібний підхід звужує зміст права на працю, яке первинно було закріплено у Загальній декларації прав людини 1948 р., де у ч. 1 ст. 23 вказано, що кожна людина має право на захист від безробіття.

3. Права у сфері праці, закріплені у ст. 1, 3, 8, 13, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 54 Конституції України, в різних варіаціях складають зміст конституційного права на працю, який, в свою чергу, обумовлюється правовою формою його реалізації. Право на працю можна розглядати у контексті єдності аксіологічного та формально-юридичного підходів, яке виступає як забезпечені державою можливості реалізації цінностей вищого порядку у сфері праці за допомогою визначених правових інструментів та інститутів.

4. Розглядаючи право на працю, як конституційну цінність, необхідно виокремлювати такі його особливості:

1) конституційне право на працю є вищою цінністю, яка є похідною від вищого блага – праці;

2) конституційне право на працю – це складна за будовою цінність, його зміст складається з відносно самостійних конституційних цінностей вищого порядку та

обумовлюються обраною формою реалізації конституційного права на працю (трудові відносини, державна служба, підприємницька діяльність тощо);

3) реальна реалізація конституційного права на працю ґрунтується на прийнятті забезпечувальних заходів з боку суб'єктів державно-владних повноважень, особливо держави.

Саме останній аспект фактично не фігурує у рішеннях Конституційного Суду України щодо тлумачення права на працю.

5. В Україні принцип пов'язаності держави з правами людини закріплено в ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці конституційні положення в аспекті тлумачення права на працю означають наступне. По-перше, кореспонденцію прав і обов'язків громадянина і держави, а не просте проголошення конституційних прав громадян. По-друге, наявність зобов'язаної сторони у праві на працю – соціальної держави, для якої гарантованість виконання своїх соціальних обов'язків є сутністю її діяльності.

6. Ключовою ознакою юридичних гарантій прав, у тому числі й соціально-економічних, виступає те, що це система засобів і механізмів, які нормативно передбачені та реально організаційно забезпечені відповідними суб'єктами діяльності. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Це положення ч. 2 ст. 43 Конституції України – невід'ємна складова тлумачення права на працю. Право на працю і гарантованість сприяння зайнятості виступають у нерозривному зв'язку в тлумаченні положень ст. 43 Конституції. Виходячи з характеристики України як соціальної держави і ролі кожного державного органу, особливо органів служби зайнятості в забезпеченні зайнятості, й повинне тлумачитися право на працю. Ці конституційні положеннями є продовженням положень, закріплених у Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р.

7. Пункт 1 ст. 1 Хартії ключовий для тлумачення змісту права на працю, оскільки передбачає необхідність визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості. Гарантованість права на працю – це не тільки можливість його судового захисту, але й ефективна робота усього державного механізму та інститутів громадянського суспільства щодо досягнення мети – забезпечення повної зайнятості громадян України та гарантування, на цій основі, для них добробуту й гідного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 51-59.

2. Кампо В. Стан і перспективи запровадження європейських спільних демократичних цінностей в Україні: практика Конституційного Суду України / В. Кампо // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3994>

3. Максимович Р.О. Нормативно-правові гарантії соціально-економічних прав і свобод

людини та громадянина в Україні: теоретико-правовий аспект // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – С. 113-117.

4. Олександр Петришин. Праворозуміння у вітчизняній юриспруденції: на шляху до інтегративного підходу // Публічне право. – 2017. – № 3 (27). – С. 9-17.

5. Козюбра Н. Правопонимание: понятие, типы, уровни / Н. Козюбра // Право України. – 2011. – № 1. – С. 30-34.

6. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу // Право України. – 2015. – № 1. – С. 13-91.

7. Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. August 26, 1789 (Source: The French Revolution and Human Rights: a brief documentary history / edited, translated, and with introduction by Lynn Hunt. – Boston, 1966.

8. Ідеологічні основи сучасного трудового права України: монографія / М.І. Іншин, В.І. Щербина. - Х.: Діса плюс, 2016. – 328 с.

9. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві // Право України. – 2014. – № 1. – С. 148-155.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р. // Офіційний вісник України від 16.04.1998 — 1998 р., № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270.

11. Американская конвенция о правах человека 1969 года [Электронный ресурс]. – URL: <http://humanrts.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>

12. Opinion on the Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 30th Plenary meeting in Venice on 7–8 March 1997 on the basis of the contributions submitted by: Mr S. Bartole (Italy), Mr G. Batliner (Liechtenstein), Mr J. Klucka (Slovakia), Mrs A. Milenkova (Bulgaria), Mr H. Steinberger (Germany), Mr A. Delacamp (CLARE). — Strasbourg, 11 March 1997. Doc. CDL-INF (97) 2.

13. Лекції з дисципліни «Конституційне право». Для студентів факультету соціально-психологічної освіти та управління / Укладач д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – 925 с.

14. Конституція України. Науково-практичний коментар / ред. кол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х., 2012. – 1128 с.

15. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.]; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. – Одеса: Юридична література, 2017 – 256 с.

16. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Україна, 1996. – 54 с.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України від 27.08.1998 — 1998 р., № 32, стор. 59, стаття 1209, код акта 5855/1998.

18. Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 року № 2 -рп/2008 у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з

посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) // Офіційний вісник України від 31.10.2008 — 2008 р., № 80, стор. 57, стаття 2697, код акта 44708/2008.

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 // Офіційний вісник України від 30.07.2004 — 2004 р., № 28, том 1, стор. 241, стаття 1909, код акта 29441/2004.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 // Офіційний вісник України від 02.11.2007 — 2007 р., № 80, стор. 43, стаття 2979, код акта 41293/2007.

21. Андрушко А.В. Конституційні цінності як основоположні засади в трудовому праві України // Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. – Частина 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. – С. 31-33.

22. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України від 15.12.2008 — 2008 р., № 93, стор. 89, стаття 3103, код акта 45085/2008.

23. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. Ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовт. 1973 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/print.

24. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. // Офіційний вісник України від 18.10.2006 — 2006 р., № 40, стор. 37, стаття 2660.

25. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044/print

26. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

27. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

28. Замечание общего порядка № 18: Право на труд (Статья 6 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах), принятое 24 ноября 2005 года

Комитетом ООН по экономическим, социальным и культурным правам // www.refworld.org.ru/category

29. Іван Яцкевич. Конституційно-правові основи юридичних гарантій реалізації права на працю в сучасних умовах // Публічне право. – 2015. – № 3 (19). – С. 338-395.

30. Панкевич О.З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П.М. Рабіновича. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. – 183 с.

31. Кісс С.В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти: дис... канд. юр. наук: 12.00.01 / Кісс Світлана Володимирівна. – Київ, 2016. – 248 с.

32. Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: дис... канд. юр. наук: 12.00.01 / Бадида Андріанна Юріївна. – Ужгород, 2017. – 225 с.

33. Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. – Ужгород: РІК-У, 2019. – 200 с.

34. Яковюк І.В. Про обсяг поняття «соціальна держава» (на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України) / І.В. Яковюк // Право України. – 1998. – № 11. – С. 26–28.

35. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. – Х.: Право, 2009. – 468 с.

36. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 220с.

37. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 48 с.

38. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 // Офіційний вісник України від 17.02.2012 — 2012 р., № 11, стор. 135, стаття 422, код акта 60360/2012.

39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021 // <https://csu.gov.ua/dokument/1-rii2021>

40. Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» // Офіційний вісник України від 18.10.2006 — 2006 р., № 40, стор. 36, стаття 2660, код акта 37455/2006.

41. Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання : матер. засідання круглого столу (17 трав. 2018 р., м. Київ) / за наук. ред. С.М. Кожем'якіної. – К. : ПК ДСЗУ, 2018. – 54 с.

42. Саакашвили хочет обойтись без «договорняков» в Верховной Раде //

<https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/saakashvili-hochet-obojtis-bez-dogovornjakov-v-367788/>

43. Павло Вернівський. Стратегія успіху: Як Південна Корея перетворилася на провідну високотехнологічну державу світу // https://zik.ua/blogs/stratēhiia_uspikhu_yak_pivdena_koreia_peretvorylasia_v_providnu_vysokotēkhnolohichnu_derzhavu_svitu_966478

44. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 6-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.

45. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.

46. Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 25, ст.195.

47. Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» // Офіційний вісник України від 14.03.2014 — 2014 р., № 20, стор. 23, стаття 619, код акта 71668/2014.

48. Положення про Міністерство економіки України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124) // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-п#Text>

49. Закон від 17 березня 2011 р. № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади» // Офіційний вісник України від 18.04.2011 — 2011 р., № 27, стор. 20, стаття 1123, код акта 55751/2011.

50. Положення про Державну службу зайнятості. Затверджено Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 16 грудня 2020 року № 2663 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text>

51. Конвенція Міжнародної організації праці № 88 про організацію служби зайнятості 1948 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_224/print Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI “Про зайнятість населення” // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 24, ст. 243.

УДК 349.226

DOI: 10.32751/2617-5967-2024-01-07

Яценко Т. П.

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри

трудового та господарського права факультету № 2

Харківського

національного університету внутрішніх справ

ДО СУТНОСТІ РІЗНОВИДІВ ЗМІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Розглядаються такі зміни трудового договору як переведення на іншу роботу, переміщення на інше робоче місце, зміна істотних умов праці. Вказується, що трудові